

Lövåsen under 300 år

Helena Åstrand, Uppsala

Denna artikel är ett sammandrag av skriften "Landskap i förändring - 300 år på Lövåsen i södra Dalarna".

Lövåsen får historia

Min uppväxt i olika stadsmiljöer har tvingat mig att leta efter pärlor i landskapet, där jag kunnat andas och njuta. Lövåsen i St. Skedvi har varit en sådan oas. Studien jag utfört över Lövåsens landskap har ytterligare förstärkt mina känslor för platsen. Resultatet av min studie är skriften "Landskap i förändring" och syftar till att placera in Lövåsen i historiskt perspektiv och i en biologisk verklighet. Jag har försökt beskriva ett landskaps föränderlighet under 300 år, vad människornas innovationer haft för betydelse samt i vilken mån den biologiska verkligheten avspeglar historien.

Jag har studerat äldre kartmaterial, haft personliga kontakter med sockenbor och Lövåsens brukare samt utfört en del florainventeringar på Lövåsens marker. Lövåsen har på så vis kunnat placeras in i ett kulturlandskap såväl naturgeografiskt som kulturellt.

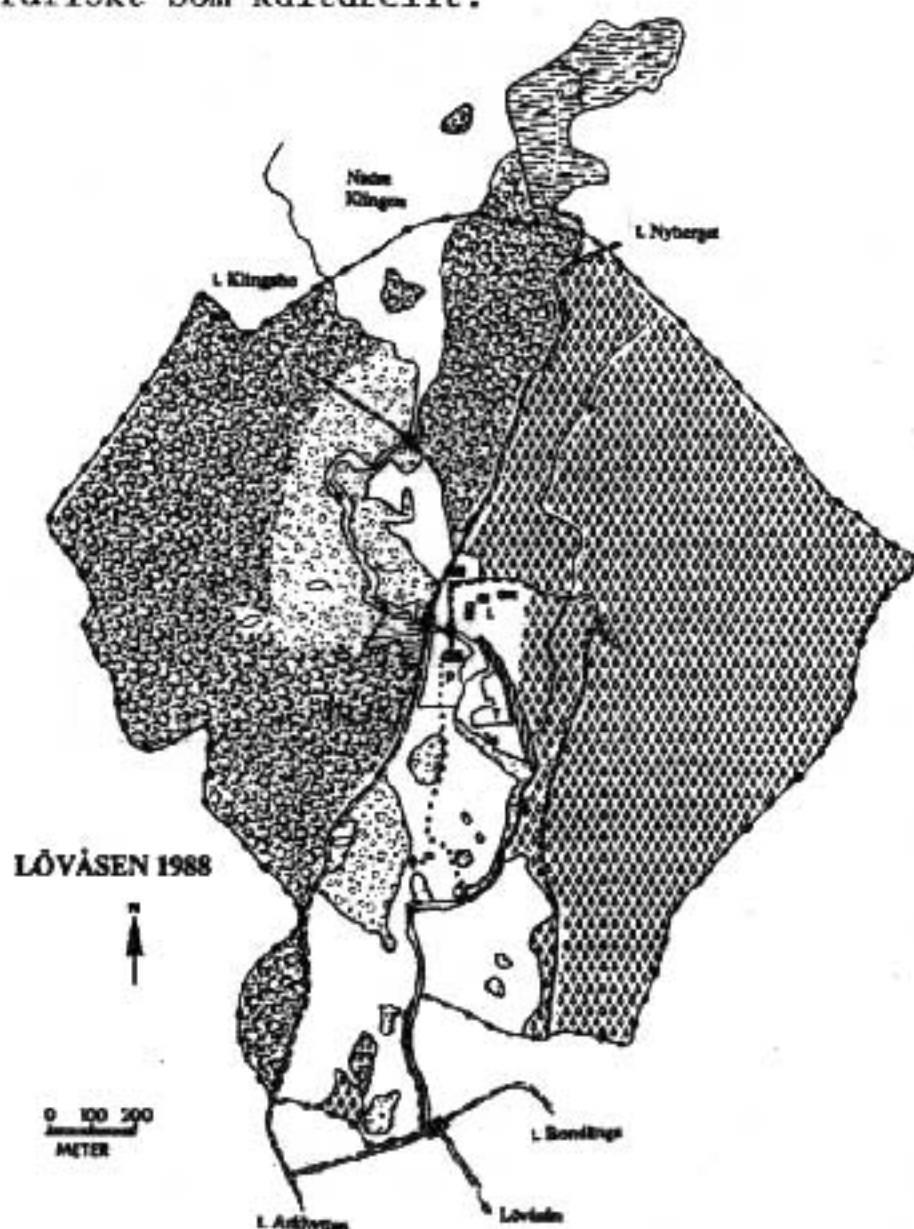
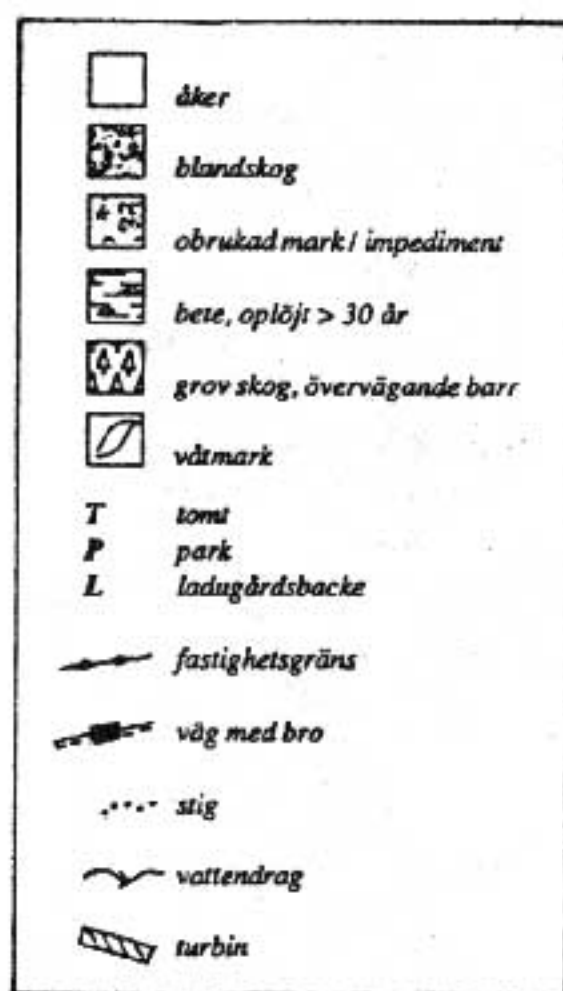

Fig. 1. Lövåsen idag.

Bergsbruksgård blir jordbruksgård

Gården Lövåsen, sedan mycket lång tid en bergsbruksgård med betydande gruvdrift, har successivt förändrats till en stor, "rationell" jordbruksgård. Den ligger i St. Skedvis bergsbrukszon, mot kanten av den stora skogsallmanningen vid Nyberget.

Lövåsens gruvdrift bestod till en början av silveruttag, men trots Gustav Wasas positiva inställning till brytningen var perioden inte särskilt blomstrande. Själva gården, f.d. gjutarehyttan, införlivades så småningom med gruvan och nyttjades troligen som bergsmansgård.

Det blev allt viktigare att få inkomster från jordbruket, eftersom gruvdriften var opålitlig. Jordbruksmarken nyttjades med tiden mer och mer intensivt. Denna förändring kan tydligt följas på kartorna från 1600-talet (se fig.2 & 3).

Vad berättar kartorna?

Inägomarkens omfång är i stort likartad på kartorna från 1647 och 1688, fast större andel är 1688 uppodlad till åker. Markerna runt åkertegarna nyttjades troligen som ängsmark och efter skörd som betesmark. Odlingsmetoderna var troligen optimala för utvecklandet av en rik flora - ängsslätter, bete samt näringsbrist.

Skogen nyttjades som bete, virkesförråd, till kolning, virke till

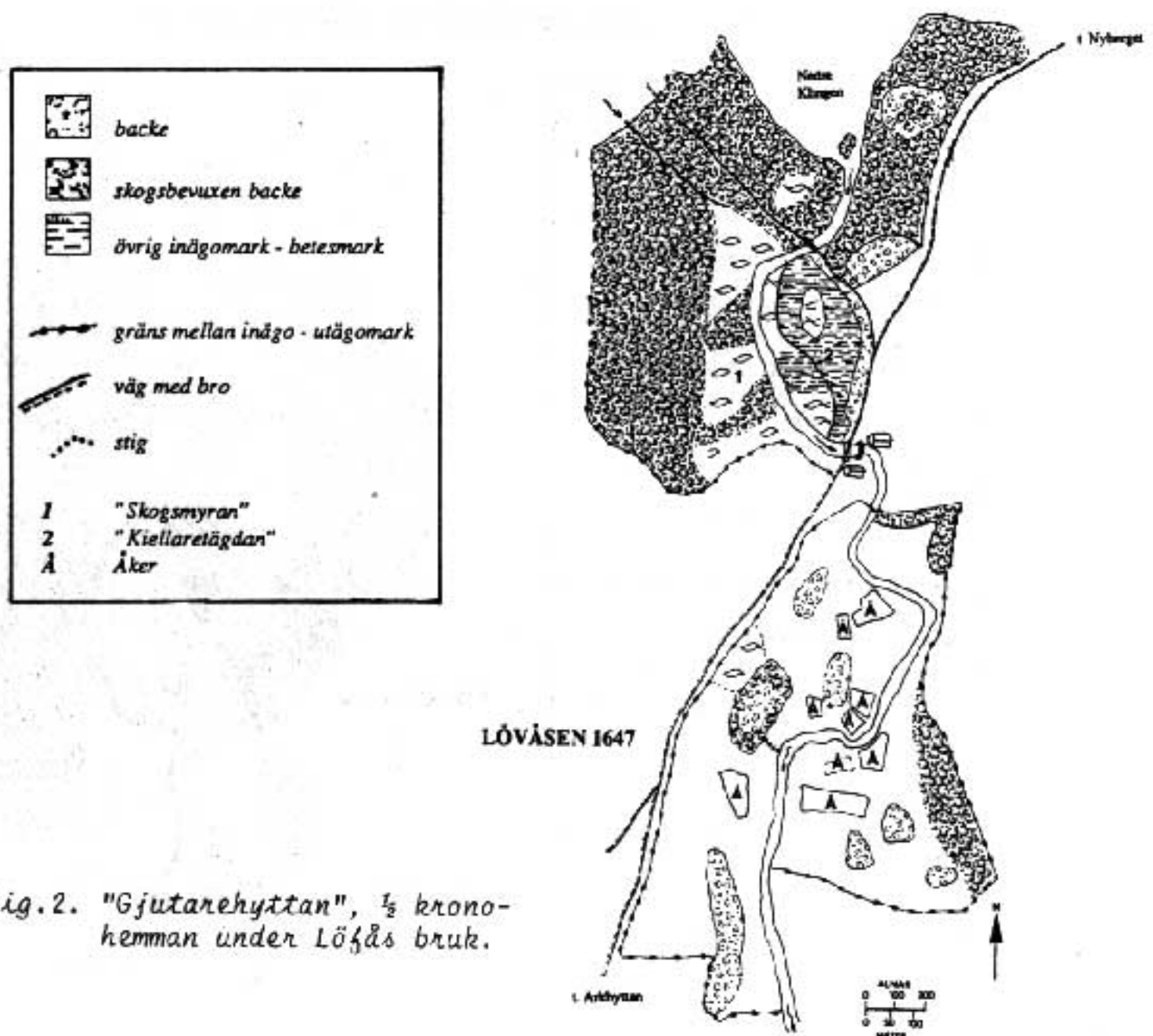

Fig.2. "Gjutarehyttan", $\frac{1}{2}$ kronohemman under Lövås bruk.

gärdesgårdar och - inte minst - som "hyttvedsskog". Jordbrukets skog försörjde gruvhyttorna med brännved, varav det troligen fanns ett mycket stort behov.

Nöden är uppfinningarnas moder

I bergsmanstrakter, där även Lövåsen låg, fick bönderna extra inkomster genom körslor i gruvan. Hästarna var således mycket värdefulla och behövde god skötsel. Höet från slogängar var inte tillräckligt och bristen tvingade fram en förändring, som kunde ge mer hö åt hästarna och dessutom mer säd åt bönderna. Särskilt under lågkonjunkturer var säden en viktig inkomstkälla, eftersom bönderna tvingades överleva enbart på inkomster från jordbruket. Situationen blev mycket kritisk under 1700-talets mitt, då gruvdriften mekaniserades med vattenkraft och böndernas inkomster från körslogna därmed drastiskt minskade.

Det var en gammal sed i socknen att föryngra grässvålen genom att plöja upp den. Nu kompletterades detta förfarande med att man därefter sådde in en spannmålsgröda. Höga spannmålspriser under 1700-talet lockade bönderna att flera år i följd odla spannmål, trots att gödseln var otillräcklig.

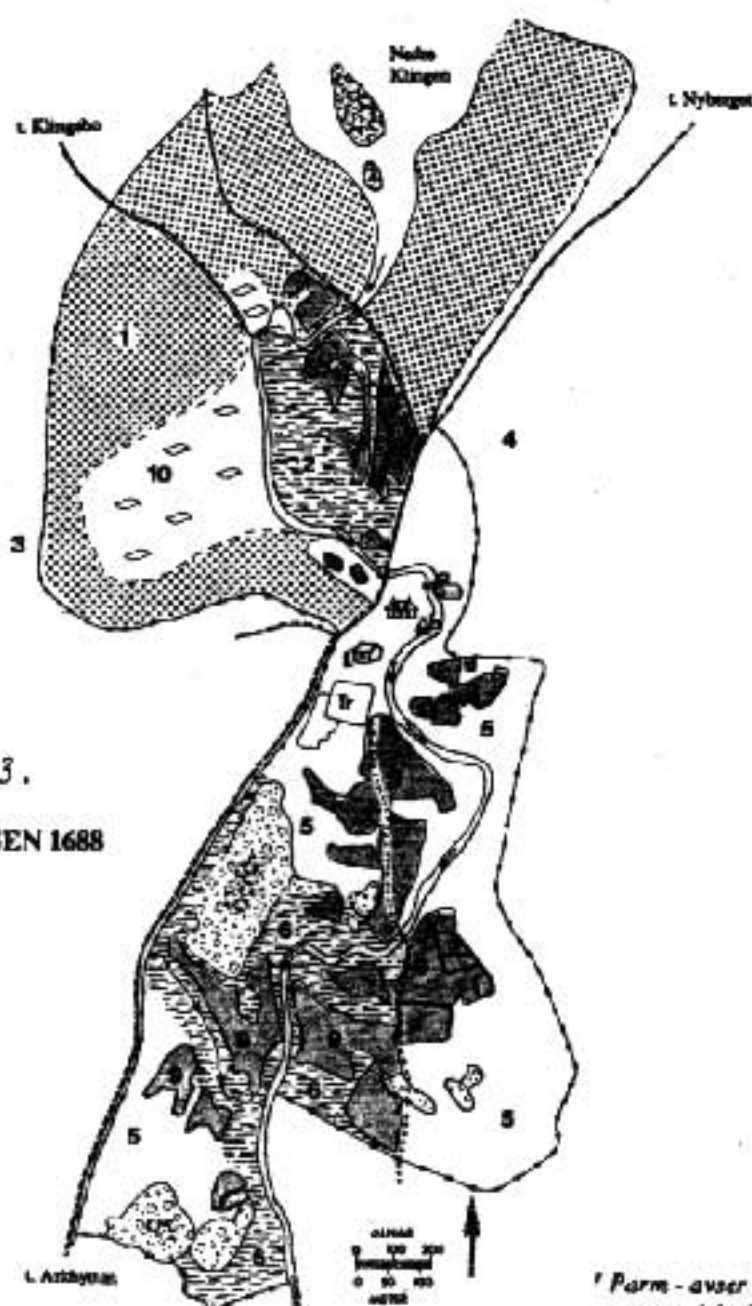

Fig. 3.

LÖVÅSEN 1688

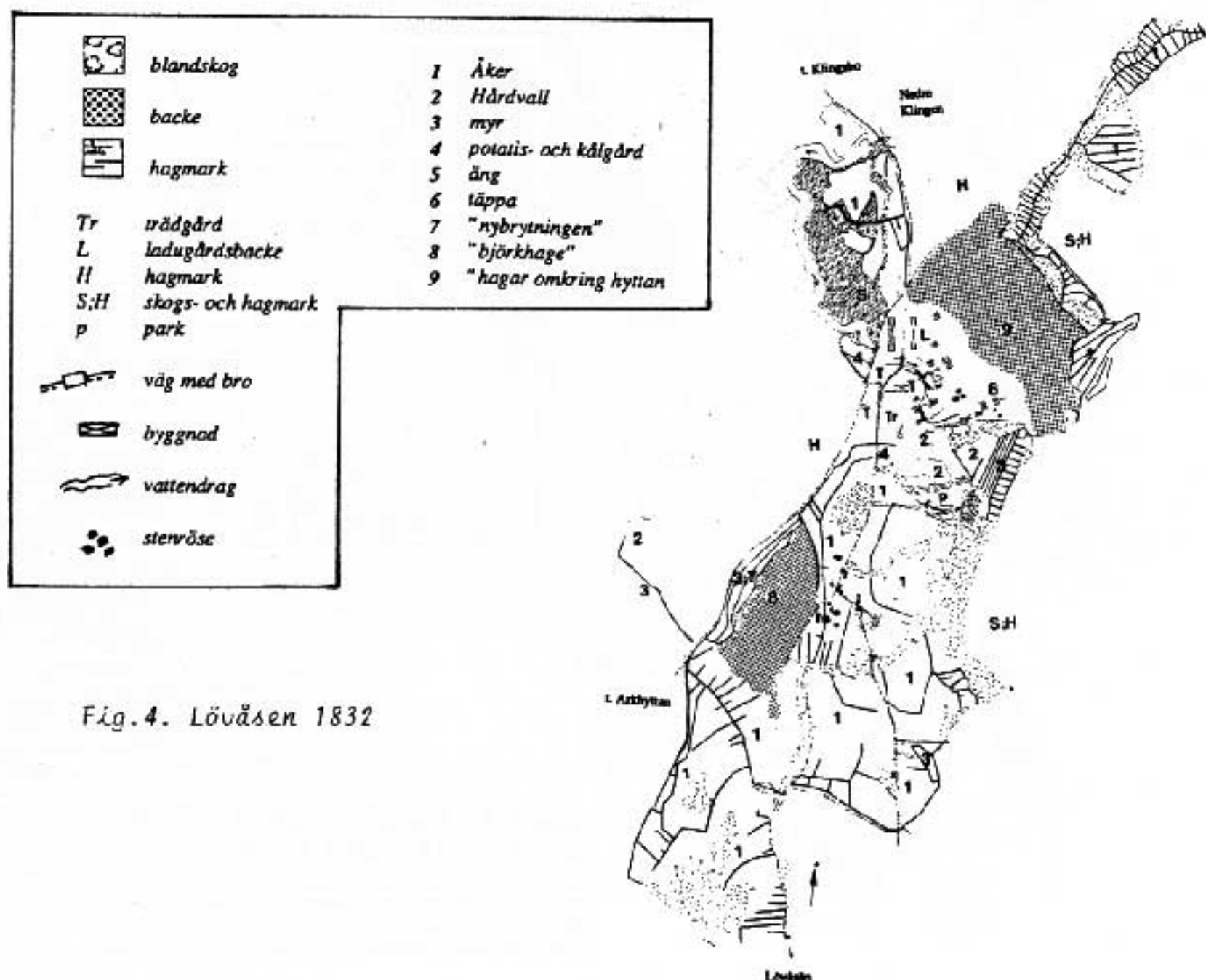
- 1 "Häste eller beteshage" myrmark med grovstarr och björkskog
- 2 Ängsvall i Boäckten med småstarr "Nödorfigt mulbete o hagarne samt fångeskog till gäddsel och vedbrand, timmer och något kohlskog
- 3 "Groof gran, furu och tallskog att för tiden behålla
- 4 "Något stenig mark med groof granskogh bevuxen mest att behållen för tiden" blandkogsbevuxen
- 5 Hårdvall som iblan är mycket stenigh
- 6 Sidläns vall, ibland mycket stenigh 17 tunnland - 9 parm
- 7 Åker i Bo- eller Kiellertäckten, sandblandad leerjord, mycket mager
- 8 Hyttetäckten, leerjord
- 9 Storegodstäckten, väster om ån kallas kyrkotäckten och på östersidan storetäckten
- 10 Myra med grovstarr, spridda björkar

* Parm - avser ett gammalt mått på hö, halm, löv och brännved. Ordet härstammar från Finska ordet "parmas" i betydelsen människans bröst. Hömålet har troligen en anknytning till mängden en människa förmoder lyfta, antagligen av storleken 4-5 kubikfot = 2,4-3,0 m³ (55)

Cirkulationsbruk - tågtjejordskötsel

Bonden Johan Andersson vid St. Klingsbo (Lövåsens granngård) förstod att bättre utnyttja marken och djuren. Han nöjde sig med att odla säd i 3-4 år, varefter han "gödde igen marken till gräsbärning". Införandet av detta slags cirkulationsbruk, eller "tågtjejordskötsel" som det kom att kallas, innebar tvivelslöst en stor förändring för en trakt där 2-säde varit i allmänt bruk. Detta beskrivs i en rad böcker, bl.a. en skrift från 1757, "Läsning i blandade ämnen". Där står: "Schedvie socken förut utmärkt af sin äfven i dalbygden ovanliga vanmagt och fattigdom, härleder endast från denna förändring sina invånares nu varande allmänna och betydande förmögenhet". Denna "förändring" avser just cirkulationsbruket, med vilket Johan Anderssons namn förknippas. Hans smeknamn, "Klöver kung" avslöjar att han dessutom insåg värdet av att utnyttja klövern i lindorna, vilket hade stor betydelse för kvävetillförseln till det annars så näringsfattiga jordbruket.

Givetvis fanns det andra ur folkets led som bäddade för förändringen, bl.a. en smed från Översätra, Mats Jansson. Han belönades 1776 av Vetenskapsakademien med 300 riksdaler för sin plogkonstruktion. Plogens arbetande delar tillverkades av järn och gjorde den därmed mycket lämplig för ett åkerbruk där lindorna plöjdes upp.

Vad hände på Lövåsen?

Givetvis påverkades även Lövåsen av förändringarna i socknen. Tyvärr saknas kartor från 1700-talet, men den från 1832 (Fig.4.) avslöjar förändringar. Så gott som all inägomark är nu uppodlad, dessutom har fuktig mark tagits i bruk. Dikningen hade en mycket stor omfattning, vilket syns på 1832 års detaljrika karta.

Under 1800-talet ägdes Lövåsen av kapten W.A. Nisser, som bildade Löfås AB, vilket omfattade både gruv- och jordbruksdrift. Kaptenen var en framstående jordbrukare, som genomförde en rad olika tekniska lösningar, t.ex. täckdikning, framställning av konstgödsel och ängsvattningsskanaler. Den sistnämnda syns det spår av än idag i terrängen. Den sträckte sig från Lövås gård, väster om ån, söderut.

Förändringarna inom jordbruket var nödvändiga, eftersom gruvdriften gick allt sämre. Silverfyndigheter i Amerika gjorde Lövåsens silverbrytning olönsam. Brytning av andra metaller, bl.a. zink, fortsatte dock ända fram till 1952, då gruvan slutligen lades ned.

*Tjurpremiering på
Lövåsen 1936.*

Lövåsen idag

Likt andra delar av landet har 1900-talets senare del tydligt präglat dagens landskapsbild (Fig.1). All inägomark plogvänds, utom de s.k. "impedimenten". Förr kallades de "backar" och betades, medan de numera planterats igen med barr. Den planterade skogsarealen har ökat på de marker som tidigare utnyttjades som beten, men förvisso inte trängt in på åkermarken. Igenplantering påverkar givetvis fältskiktet, vilket även försvinnandet av de örtrika åkerkanterna och de ogödslade inägorna gjort. Det värdefullaste som finns kvar idag är de impediment i betesmarken som förblir ogödslade tack vare oframkomlighet. Florainventeringarna visar tydligt skillnaden mellan betad/icke betad och gödslad/icke gödslad mark.

En liten bild av Lövåsens vegetation

Runt om i Lövåsens marker har jag gjort inventeringar av vegetationen. På större delen av arealen är de översiktligt utförda, dvs en-

dast notering av växande arter vid vandring genom markerna. På vissa lokaler har jag gjort djupdykningar i form av totalinventering av storrutor (10x10 m), dock utan att bestämma täckningsgraden. Min klassificering av vegetationstyper utgår från Nordiska Ministerrådets "Vegetationstyper i Norden" 1984.

Studerar man kartan från 1988 (Fig.1) finner man i åkermarken ett flertal impediment - de f.d. "backarna". Idag är dessa trädbärande; troligen ingick de en gång i en större sammanhängande betesmark under sensommaren, då återväxten betades. De västligast belägna dungarna, närmast landsvägen, är igenplanterade med tall, de övriga med mer glest och naturligt växande vårtbjörkar. Fältskiktet domineras av typiska arter för igenväxande marker - t.ex. örnbräken. På de högre liggande partierna av backarna är vegetationen av rödvensängstyp, fast ovanligt artrik.

En av dungarna - den största, alldeles intill landsvägen - är värd att beskriva noggrannare. Den omtalas under 1800-talet som beteshage. Under samma period var en smal, sank remsa väster om dungen uppodlad, den s.k. "Nybrytningen". Den brukades som åker fram till 1940-talet och därefter som slåttermark i några år. Idag växer där till största delen vasstarr (*Carex acuta*) och en del videarter. Södra delarna är idag bevuxna med tät planterad gran och tall. I övriga delar dominerar vårtbjörk, asp och i mindre mängd glasbjörk och hägg.

Fältskiktet varierar beroende på närheten till åkern. Intill den samma växer inte oväntat kvävegynnade arter som ogräsmaskrosor, medan piprör och bergslok är vanligare inne i dungen. En art som traktens botanister avnjuter vid exkursioner - senast våren 1990 - är mosippan (*Pulsatilla vernalis*), som tycks trivas i denna dunge.

I de torraste av de betade impedimenten, strax söder om herrgården, är vegetationstypen en artrik fårsvingeltorräng, med bl.a. ängshavre (*Arrhenaterum pratense*) och låsbräken. Artsammansättningen och -rikedom speglar tydligt att impedimenten betats men inte gödslats. I de fuktigare betade områdena intill Lövåsån som inte heller gödslats, är vegetationstypen en blandning av högstarräng och tuvtåteläng. Korn tycks rata dessa blöta marker och betestrycket är här således lägre än på övrig betesmark (< 4,0 ne/ha).

Norr om Lövåsens marker ligger de s.k. "Hagtägtarna". Dessa tillhör egentligen inte Lövåsen, men utnyttjas av gårdens ungdjur till bete. De är oerhört värdefulla och vackra hagmarker invid sjön Nedre Klengen, väl värda ett besök! Norra delen av Hagtägtan brukades som åker 1950-59 och har därefter legat oplöjd. De södra delarna är oplöjda

sedan 1938. Dungarna är dock opåverkade av såväl plog som konstgödsel. Jag har utfört ett antal inventeringar av torra, friska och fuktiga ängstyper i just dessa dungar.

Torrängarna innehåller drag av såväl rödvenfriskäng som fårsvingeltorräng. På dessa torra backar växer spridda enar och även flertalet örter som påträffas är typiska betesgynnade arter, bl.a. bockrot, ängsviol och gullviva.

Fuktängarna jag inventerat belyser i första hand olika hydrologiska situationer: den ena påverkas av grundvatten, den andra av strandvatten. I den förstnämnda förhärskas fältskiktet av mannagräs (*Glyceria fluitans*) och en del andmat, vilket indikerar stillastående vatten. Strandängarna hävdades tidigare troligen som slåttermarker och har ett fältskikt dominerat av olika starrarter. Där växer även enstaka klibbalar.

Det skulle vara intressant att följa utvecklingen av floran i Hagtågarna, särskilt om markerna betades utan tillsats av konstgödsel.

Krävs mer energi

1900-talets intensiva mekanisering och "rationalisering" har givetvis även påverkat sammansättningen och skötseln av djurbesättningen. Kanske är det denna utveckling som tydligast orsakat förändringen, genom att fodermarkerna flyttats in på åkern och att betet blivit en åkergröda, bestående av 3-4 olika arter. Fördelarna med de moderna betes- och slåttermetoderna är främst att djuren får tillräckligt med foder även vintertid. Energiinsatsen i form av mänskligt arbete för att få in vinterfoder är mindre nu, än under de tider då myrslåtter, lövtäkt och hässjning förekom. Däremot kräver det moderna skördesystemet betydligt större insatser av fossil energi utifrån.

Fotfolket landskapar

Det är bara att beklaga att ideer och innovationer, komma från landet - från "fotfolket", historien igenom så sällan omtalas i skrift. Införandet av "tägtjejordskötseln" i Skedvi, innan det mycket mer omtalade koppelbruket gjorde intåg från Tyskland, är bara ett exempel på en sådan bortglömd innovation. För egen del tror jag att "fotfolket" mer än något utifrån kommande "landskapet" sina marker.

Är du intresserad av "Lövåsen - ett landskap i förändring"? Skriv då till Helena Åstrand, Övre Slottsgatan 22G, 752 35, Uppsala. Den kostar 50:- och kan f.ö. också köpas i Sätters bok & pappershandel.